

MAŁGORZATA GRUCHOŁA

PRZEMOC W KONSEKWENCJACH PANDEMII COVID-19: ANALIZA SPOŁECZNO-KULTUROWA

WPROWADZENIE

Przemoc w niniejszym artykule definiuję jako działanie mające na celu podporządkowanie sobie jakichś grup bądź jednostek wbrew ich woli. Takie określenie implikuje agresywną manipulację informacyjną zmierzającą do ukierunkowania kogoś w taki sposób, aby osiągnąć własne, wcześniej zamierzone cele¹. Nie interesuje mnie aspekt fizyczny przemocy (czyli przemoc identyfikowalna), lecz jej wysublimowany wymiar symboliczny, psychiczny, świadomościowy, metafizyczny (czyli przemoc utajona), o którym Pierre Bourdieu napisał: „Przemoc symboliczna istnieje dzięki szczególnemu typowi posłuszeństwa, którego zdominowany nie może wypowiedzieć dominującemu (i dominacji)”². Ramy teoretyczne przemocy uzupełniam propozycją Michela Foucaulta – uprzedmiotowienia podmiotu, polegającego na poddawaniu go swoistej metamorfozie przeistaczającej go w obiekt, który dalej poddawany jest różnym praktykom (także psychologiczno-terapeutycznym) w celu ukształtowania go w pożądany sposób; ukierunkowania na pewne działania³. Ramy teoretyczne artykułu⁴ wyznacza także teoria René

Dr hab. MAŁGORZATA GRUCHOŁA, prof. KUL – kierownik Katedry Komunikacji Wizualnej i Nowych Mediów, Instytut Dziennikarstwa i Zarządzania na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: malgorzata.gruchola@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2367-0416>

¹ Zob. Maria Szyszkowska, „Źródła przemocy oraz propozycja nowych wartości w edukacji”, w: *Młode pokolenie – ofiary czy sprawcy przemocy*, red. Teresa Sołtysiak i Aleksandra Nowakowska (Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2010), 14.

² Pierre Bourdieu, *Męska dominacja*, tłum. Lucyna Kopciwicz (Warszawa: Oficyna Naukowa, 2004), 46.

³ Zob. Michel Foucault, *Power/knowledge. Selected interviews and other writings 1972–1977* (New York: Pantheon Books, 1980).

Girarda (problem przemocy w stosunkach międzyludzkich) i jego koncepcja ofiary (mechanizm kozła ofiarnego)⁵. To ofiara – zgodnie z powyższą teorią – przywraca pokój i harmonię we wspólnocie, wzmacnia jedność społeczną wśród jej członków. Zadaniem ofiar jest usunięcie przemocy, szkodliwej zazdrości oraz rywalizacji, często prowadzących do konfliktów zagrażających funkcjonowaniu społeczeństw⁶.

Jednym ze źródeł rywalizacji i konfliktów może być pandemia COVID-19. Media, zalewając mieszkańców Unii Europejskiej ciągłymi aktualizacjami wiadomości o pandemii, generują różne typy i poziomy przemocy międzyludzkiej⁷ (m.in. o charakterze gospodarczym, społecznym i zdrowotnym), których zakres i zasięg może być warunkowany liczbą odnotowywanych zachorowań i zgonów, ale także tkwiącymi w człowieku głęboko mechanizmami przemocy i zła, wpływającymi na ludzkie działanie, „mimo że człowiek w większości wypadków nie zdaje sobie sprawy z ich istnienia”⁸. Zdaniem René Girarda: „kultura ludzka skazana jest na nieustanne ukrywanie własnych źródeł, zatrutych prawdydarzeniem kolektywnej przemocy”⁹.

1. MATERIAŁ BADAWCZY I METODA

Celem artykułu jest zbadanie źródeł i form przemocy oraz zidentyfikowanie kozła ofiarnego w postrzeganiu pandemii COVID-19, traktowanej jako fakt społeczny na podstawie opinii publicznej mieszkańców Unii Europejskiej oraz Wielkiej Brytanii. W celu rozwiązania problemu badawczego dokonam analizy raportów *Public opinion monitoring in the time of COVID-19: Europeans' reactions and perceptions of the COVID19 pandemic* przygotowanych dla DG Communication' Public Opinion Monitoring Unit, a znajdujących się w internetowym archiwum Parlamentu Euro-

⁴ Zob. Małgorzata Gruchola i Justyna Szulich-Kałuza, „Społeczne postrzeganie przemocy w internecie – analiza porównawcza”, w: *Współczesne media: Przemoc w mediach*, red. Iwona Hofman i Danuta Kępa-Figura, t. 1 (Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2020), 147-166.

⁵ Cezary Rowiński, „Myśl René Girarda”, *Literatura na Świecie* nr 12 (1983): 303.

⁶ Stanisław Budzik, „Czy Chrystus był ‘kozłem ofiarnym’?: René Girard i jego interpretacja ofiary”, *Studia Theologica Varsaviensia* 35 nr 1 (1997): 50-51.

⁷ Ashley Nellis i Joanne Savage, „Does Watching the News Affect Fear of Terrorism? The Importance of Media Exposure on Terrorism Fear”, *Crime & Delinquency* 58 (2012): 748-768. doi:10.1177/0011128712452961.

⁸ René Girard, „Demaskacja przemocy w ewangelicznym opisie Męki”, przeł. Mirosława Goszczyńska, *W drodze* nr 4/140 (1985): 17.

⁹ Tamże, 17.

pejskiego¹⁰. Badania Eurobarometru zostały przeprowadzone we wszystkich państwach członkowskich UE, w okresie od marca 2020 roku do czerwca 2021 roku. Reakcje respondentów zawierające opinie w zakresie konsekwencji pandemii traktowanych jako przejaw przemocy będę analizować w trzech obszarach: ekonomicznym, społecznym i zdrowotnym¹¹.

W momencie kryzysu, którego przyczyną może być katastrofa naturalna (np. pandemia COVID-19), każda grupa społeczna szuka kozła ofiarnego. Mechanizm ten – w niniejszym artykule – będzie obrazować liczba zgonów z powodu SARS-CoV-2 traktowanych jako ofiara kolektywna. W myśl założeń mechanizmu kozła ofiarnego, mieszkańcy państw UE w obliczu zagrożenia (pandemii), aby powrócić do stanu bezpiecznego dla nich, wybierają sobie ofiarę (informację o zgonach), która bywa obiektem zbiorowej agresji/przemocy. Agresja ta ma na celu uśmiercenie ofiary, w analizowanym przykładzie, „uśmiercenie” śmierci, a dokładniej – jest stosowana wobec osób przekazujących informację o zgonach utożsamianych ze źródłem zagrożenia.

Na wstępie procesu badawczego sformułowałam następujące pytania:

1. Jakie czynniki kreują zjawisko przemocy międzyludzkiej: psychologiczne, często nieuświadomione, lęki czy rzeczywiste doświadczenia mieszkańców państw UE?

2. Które konsekwencje pandemii COVID-19: ekonomiczne, zdrowotne czy społeczne generują przemoc wśród mieszkańców UE?

3. Jakie obawy/lęki w konsekwencjach ekonomicznych kreują przemoc międzyludzką?

4. Jakie obawy/lęki w konsekwencjach zdrowotnych wywołują przemoc?

5. Jakie obawy/lęki w konsekwencjach społecznych generują przemoc?

6. Czy rolę kozła ofiarnego może pełnić liczba odnotowanych zgonów z powodu pandemii COVID-19?

Sformułowałam następujące hipotezy badawcze:

1. Zjawisko przemocy/agresji kreują przede wszystkim lęki i obawy mieszkańców UE generowane przez sytuację pandemiczną.

2. Przemoc generują przede wszystkim lęki o konsekwencje zdrowotne pandemii COVID-19.

¹⁰ Archiwum raportów: *Public opinion monitoring in the time of COVID-19*, <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/pl/be-heard/eurobarometer/public-opinion-in-the-time-of-covid-19>.

¹¹ Artykuł powstał na podstawie badań przeprowadzonych od marca 2020 do czerwca 2021 roku (trzy fale pandemii Covid-19) przez zespół badawczy Małgorzaty Gruchoły i Małgorzaty Sławek-Czochry. Zob. Małgorzata Gruchoła i Małgorzata Sławek-Czochra. ‘The culture of fear’ of inhabitants of EU countries in their reaction to the COVID-19 pandemic – a study based on the reports of the Eurobarometer’, *Safety Science* 135 (2021): 1–9. doi.org/10.1016/j.ssci.2020.105140.

3. W konsekwencjach ekonomicznych przemoc kreują lęki o bezrobocie.
4. W konsekwencjach zdrowotnych przemoc wywołują lęki o zakażenie.
5. W konsekwencjach społecznych lęki o izolację społeczną generują przemoc.
6. Rolę kozła ofiarnego pełni liczba zgonów z powodu pandemii COVID-19, ukierunkowująca przemoc na osoby odpowiedzialne za wskaźniki śmiertelności (lekarze, politycy, a nawet dziennikarze).

Przyjęłam hipotezę główną, iż liczba zgonów w poszczególnych państwach UE, odnotowana w kolejnych falach pandemii COVID-19, traktowanych jako ofiara, jest proporcjonalna do łącznej liczby odnotowanych przypadków przemocy ekonomicznej, społecznej i zdrowotnej w danym państwie. Wzrost zgonów implikuje wzrost zidentyfikowanych działań przemocowych. Zastosuję następujące metody badawcze: wtórną ilościową analizę zawartości raportów, jakościową analizę treści, metodę porównawczą oraz analityczno-opisową.

2. PRZEGLĄD LITERATURY

W literaturze przedmiotu spotkać można wiele teorii ukazujących wpływ tradycyjnie definiowanej przemocy na funkcjonowanie jednostek i grup społecznych¹². Odnoszą się one do przemocy łatwej do uchwycenia (identyfikowalnej). Przywołam wybrane z nich: teoria zastępowania rzeczywistości¹³; teoria powstrzymywania¹⁴; teoria socjocentryczności¹⁵; teoria stymulacji¹⁶; teoria wzmacniania¹⁷ oraz teoria *katharsis*. Ta ostatnia zakłada, że obserwowanie przemocy i zachowań agresywnych wobec innych ludzi powoduje u widzów redukcję niewłaściwych popędów, a oglądanie konse-

¹² Zob. Gruchola i Szulich-Kałuża, „Społeczne postrzeganie przemocy”, 147–166.

¹³ Monika Gołembowska, „Media zagrożeniem dla prawidłowego funkcjonowania młodego pokolenia”, w: *Młode pokolenie – ofiary czy sprawcy przemocy*, red. Teresa Sołtysiak i Aleksandra Nowakowska (Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2010), 164.

¹⁴ Zob. Anna Sawicka, „Telewizyjne sceny przemocy a zachowania agresywne młodego widza”, *Edukacja Medialna* 3 (2001): 11.

¹⁵ Wojciech Poznaniak, „Przemoc w grach komputerowych”, w: *Przemoc i agresja jako zjawisko społeczne*, red. Marzena Binczycka-Anholcer (Warszawa: Polskie Towarzystwo Higieny, 2003), 86.

¹⁶ Józef Bednarek, „Zagrożenia w cyberprzestrzeni”, w: *Patologie społeczne*, red. Mariusz Jędrzejko (Pułtusk: Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, 2006), 119.

¹⁷ Hans Joachim Schneider, *Zysk z przestępstwa. Środki masowego przekazu a zjawiska kryminalne* (Warszawa: PWN, 1992), 91.

kwencji przemocy uwrażliwia na cierpienie¹⁸. W świetle obecnie prowadzonych badań empirycznych teoria *katharsis* ulega redefinicji. Okazało się, że redukcja zachowań agresywnych nie jest regułą, zjawisko uzależnione jest od czynników psychologicznych, świadomościowych i społecznych. Sceny przemocy zmniejszają prawdopodobieństwo zachowania agresywnego tylko w przypadku osób dojrzałych, którym właściwe jest silne powstrzymywanie się przed ujawnianiem agresji w zachowaniu¹⁹. Natomiast zdaniem René Girarda, który przemoc ujmuje „nie tylko w kategoriach społecznych, psychologicznych czy biologicznych, ale przede wszystkim jako metafizyczną determinację stosunku jednostki do otaczającego ją świata i do innego człowieka”²⁰, redukcja zachowań przemocowych jest możliwa tylko poprzez złożenie ofiary. Jak zauważa Stanisław Budzik: „Nagle przerzucenie całej agresji na przypadkową ofiarę dało wszystkim uczucie przywróconego ładu. Przywrócenie pokoju i porządku przypisuje wspólnota instynktownie zabiciu ofiary”²¹. „Tę nadprzyrodzoną i dobroczynną moc – zdaniem Girarda – paradoksalnie przypisuje wspólnota zabitej ofierze, gdyż to jej śmierć przyniosła zbawienne pojednanie”²². O ile w społeczeństwach pierwotnych przede wszystkim jednostka odgrywała rolę ofiary, to obecnie rolę kozłów ofiarnych przejęły całe grupy ludzi.

Źródłem przemocy może być więc odczuwany strach/lęk w czasie pandemii traktowany jako stymulator działań ochronnych, także przemocowych. Jest on bowiem emocją negatywną, reakcją na konkretne zagrożenie²³. Łączy się zarówno z nieprzyjemnymi zjawiskami psychicznymi, świadomościowymi (np. uczucie paraliżu, przerażenie), jak i nieprzyjemnymi reakcjami somatycznymi (np. przyspieszone bicie serca, bezruch, dreszcze). Pełni zarówno funkcje pozytywne, jak i negatywne. Pozytywne funkcje sprowadzają się do traktowania go jako ostrzeżenia przed przemocą, które umożliwia podjęcie określonych działań mających na celu zapewnienie poczucia

¹⁸ Zob. Bednarek, „Zagrożenia w cyberprzestrzeni”, 119.

¹⁹ Lucyna Kirwil, „Wpływ telewizji na dzieci i młodzież”, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* 6 (1995): 19; Mirosław Kowalski i Mariusz Drożdż, *Przemoc i zdrowie w obrazach telewizyjnych* (Kraków: Impuls, 2008), 54–55.

²⁰ Rowiński, „Myśl René Girarda”, 303.

²¹ Budzik, „Czy Chrystus był ‘kozłem ofiarnym’”, 62–63.

²² Mirosława Goszczyńska, „Posłowie”, w: René Girard, *Kozioł ofiarny*, przeł. Mirosława Goszczyńskiej (Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1987): 314, 310–326, cyt. za: Budzik, „Czy Chrystus był ‘kozłem ofiarnym’”, 63.

²³ Zob. Małgorzata Szatan, „Strach a lęk w ujęciu nauk humanistycznych”, *Studia Gdańskie* 31(2012): 325.

bezpieczeństwa. Funkcja negatywna wiąże się z nieprzyjemnymi reakcjami organizmu, może on zostać uznany za formę przemocy przewyższającą możliwości obronne organizmu/jednostki, a tym samym skłaniać do podejmowania nieracjonalnych działań²⁴.

3. WNIOSKI I DYSKUSJA

3.1. ILOŚCIOWA ANALIZA ZAWARTOŚCI RAPORTÓW

Celem wtórnej ilościowej analizy zawartości raportów jest zgromadzenie i uporządkowanie materiału badawczego zawierającego opinie mieszkańców państw UE na temat konsekwencji pandemii COVID-19 w analizowanym okresie, a traktowanych jako formy przemocy międzyludzkiej (tabela 1).

Tabela 1. Liczba opinii o pandemii danego państwa UE
a pozycja w Worldometer's COVID-19 data

Państwa UE i Wielka Brytania	Liczba opinii				Pozycja w rankingu Worldometer's COVID-19 data		
	2020		2021				
Fala I, II i III	marzec – lipiec I	sierpień – luty II	marzec – czerwiec III	Łącznie	I	II	III
IT	13	5	6	24	14	7	8
DE	11	5	8	24	18	10	12
FR	11	5	7	23	19	6	4
CZ	9	5	8	22	68	18	21
ES	11	5	4	20	9	8	11
PT	9	4	7	20	42	27	30
RO	8	4	4	20	46	24	27
HU	6	4	8	18	97	34	33
GR	5	5	7	17	99	56	47
SI	5	5	7	17	122	65	70
EE	6	3	8	17	121	86	90
SE	2	5	8	15	27	29	26
LT	3	4	8	15	124	64	64
PL	3	5	6	14	44	14	14
BE	10	3	0	13	33	25	28
BG	5	4	4	13	77	48	46

²⁴ Józef Koziński, *Psychologia nadziei* (Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2006), cyt. za: Szatan, „Strach a lęk w ujęciu nauk humanistycznych”, 325.

LV	5	5	2	12	135	85	87
NL	4	2	6	12	41	21	20
AT	4	3	3	10	61	37	39
IE	2	2	6	10	57	58	68
FI	4	2	0	6	86	96	97
CY	4	1	1	6	144	104	103
DK	1	3	2	6	70	59	63
SK	2	1	0	3	119	44	52
HR	3	0	0	3	96	52	55
MT	1	1	1	3	153	116	122
UK	3	0	0	3	10	5	7
LU	0	0	1	1	93	101	106
Łącznie	150	91	128	369			

Opracowanie własne na podstawie raportów: „COVID-19 Coronavirus Pandemic”, dostęp 1.03.2021, <https://www.worldometers.info/coronavirus/>; „COVID-19 Coronavirus Pandemic”, dostęp 1.09.2020, <https://www.worldometers.info/coronavirus/>; „COVID-19 Coronavirus Pandemic”, dostęp 1.06.2021, <https://www.worldometers.info/coronavirus/>; European Parliament, *Public opinion monitoring in the time of COVID-19*, dostęp 2020-2021, <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/pl/be-heard/eurobarometer/public-opinion-in-the-time-of-covid-19>; European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 20 March 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 27 March 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 3 April 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 20 April 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 27 April 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 5 May 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 12 May 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 19 May 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 27 May 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 3 June 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 9 June 2020* (Brussels: Eurobarometer 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 16 June 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 23 June 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 1 July 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at*

a glance in the time of COVID-19: 7 July 2020 (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: September 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: October 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: December 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion on COVID-19 vaccination. December 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: January 2021* (Brussels: Eurobarometer, 2021); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: February 2021* (Brussels: Eurobarometer, 2021); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: March 2021* (Brussels: Eurobarometer, 2021); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: April 2021* (Brussels: Eurobarometer, 2021); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: May 2021* (Brussels: Eurobarometer, 2021); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: June 2021* (Brussels: Eurobarometer, 2021).

Materiał badawczy tworzą 24 raporty, zawierające – z różną częstotliwością występowania – dane z 27 państw UE oraz Wielkiej Brytanii²⁵.

²⁵ „COVID-19 Coronavirus Pandemic”, dostęp 1.03.2021, <https://www.worldometers.info/coronavirus/>; „COVID-19 Coronavirus Pandemic”, dostęp 1.09.2020, <https://www.worldometers.info/coronavirus/>; „COVID-19 Coronavirus Pandemic”, dostęp 1.06.2021, <https://www.worldometers.info/coronavirus/>; European Parliament, *Public opinion monitoring in the time of COVID-19*, dostęp 2020-2021, <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/pl/be-heard/eurobarometer/public-opinion-in-the-time-of-covid-19>; European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 20 March 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 27 March 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 3 April 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 20 April 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 27 April 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 5 May 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 12 May 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 19 May 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 27 May 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 3 June 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 9 June 2020* (Brussels: Eurobarometer 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 16 June 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in*

Łącznie obejmuje on 369 opinii²⁶ o konsekwencjach pandemii COVID-19. Najwięcej opinii pochodzi z Włoch i Niemiec: po 24, z Francji: 23 oraz z Czech: 22 opinie, natomiast najmniej, bo tylko jedna, z Luksemburga oraz po trzy z Słowacji, Chorwacji, Malty oraz Wielkiej Brytanii. Liczba opinii mieszkańców poszczególnych państw UE wyrażających konsekwencje pandemii zidentyfikowane jako formy przemocy w kolejnych raportach koresponduje z jego pozycją w Worldometer's COVID-19 data, warunkowaną liczbą odnotowanych zakażeń i zgonów.

W okresie pierwszej fali pandemii najczęściej negatywne konsekwencje wyrażali mieszkańcy państw o wysokim współczynniku zgonów: Włoch (pozycja w rankingu Worldometer's COVID-19: 14), Niemiec (Worldometer's: 18), Francji (Worldometer's: 19) i Hiszpanii (Worldometer's: 9). Analogiczną zależność odnotowałam podczas drugiej fali, chociaż zauważa się porównywalny poziom opinii (po 5), zmianie nieznacznie uległa pozycja państwa w przywołanym powyżej rankingu. Mianowicie są to: Wielka Brytania (Worldometer's: 5), Francja (Worldometer's: 6), Włochy (Worldometer's: 7), Hiszpania (Worldometer's: 8) oraz Niemcy (Worldometer's: 10). W trzeciej fali zauważyłam podobną zależność: Francja (Worldometer's: 5), Wielka Brytania (Worldometer's: 7), Włochy (Worldometer's: 8), Hiszpania (Worldometer's: 11), Włochy (Worldometer's: 12). Uzyskane dane mogą stanowić przesłankę do sformułowania konkluzji, iż negatywne opinie

the time of COVID-19: 23 June 2020 (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 1 July 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 7 July 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: September 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: October 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: December 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion on COVID-19 vaccination. December 2020* (Brussels: Eurobarometer, 2020); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: January 2021* (Brussels: Eurobarometer, 2021); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: February 2021* (Brussels: Eurobarometer, 2021); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: March 2021* (Brussels: Eurobarometer, 2021); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: April 2021* (Brussels: Eurobarometer, 2021); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: May 2021* (Brussels: Eurobarometer, 2021); European Parliament, *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: June 2021* (Brussels: Eurobarometer, 2021).

²⁶ Jedna opinia danego państwa często zawierała wiele obaw, doświadczeń i deklaracji, stąd liczby te nie sumują się.

będące substytutem przemocy (ekonomicznej, zdrowotnej i społecznej) są warunkowane pozycją w rankingu Worldometer's COVID-19, czyli liczbą odnotowanych zakażeń i zgonów, traktowanych jako ofiara zbiorowa: kozioł ofiarny.

Założenia głównej hipotezy badawczej – dla większości państw UE – potwierdzają także wnioski z analizy liczby zgonów na 1 000 000 mieszkańców w poszczególnych państwach Unii Europejskiej (tabela 2), tylko w okresie pierwszej fali. Wraz ze wzrostem liczby zgonów zauważa się wzrost negatywnych opinii. Wyjątek od tej zasady stanowią Niemcy. W przypadku drugiej i trzeciej fali pandemii nie można sformułować jednoznacznych zależności. Wśród państw o najwyższym wskaźniku zgonów (np. Belgia, Wielka Brytania) są kraje, których mieszkańcy nie wyrażali ani jednej negatywnej opinii dotyczącej skutków pandemii COVID-19. I przeciwnie. W Estonii – państwie o jednym z najniższych wskaźników zgonów respondenci zadeklarowali najwyższą liczbę negatywnych konsekwencji przemocowych pandemii²⁷.

Tabela 2. Liczba zgonów jako przykład ofiary kolektywnej (kozła ofiarnego)

Liczba zgonów na 1 000 000 mieszkańców a liczba opinii o pandemii						
Państwa Unii Europejskiej i Wielka Brytania	Liczba zgonów			Liczba opinii		
	2020	2021		2020	2021	
	Grudzień	Luty	Czerwiec		Luty	Czerwiec
	I fala	II fala	III fala	I fala	II fala	III fala
FI	84.11	129.22	176.64	4	2	0
CY	95.90	253.45	418.52	4	1	1
EE	118.35	377.68	954.01	6	3	8
DK	165.91	382.76	434.69	1	3	2
LV	189.27	778.28	1,319.81	5	5	2
SK	229.14	1,090.18	2,283.98	2	1	0

²⁷ „COVID-19 Coronavirus Pandemic”, 1; European Parliament, *Public opinion ...: 20 March 2020*; tenże, *Public opinion...: 27 March 2020*; tenże, *Public opinion...: 3 April 2020*; tenże, *Public opinion...: 20 April 2020*; tenże, *Public opinion...: 27 April 2020*; tenże, *Public opinion...: 5 May 2020*; tenże, *Public opinion...: 12 May 2020*; tenże, *Public opinion...: 19 May 2020*; tenże, *Public opinion...: 27 May 2020*; tenże, *Public opinion...: 3 June 2020*; tenże, *Public opinion...: 9 June 2020*; tenże, *Public opinion...: 16 June 2020*; tenże, *Public opinion...: 23 June 2020*; tenże, *Public opinion...: 1 July 2020*; tenże, *Public opinion...: 7 July 2020*; tenże, *Public opinion...: September 2020*; tenże, *Public opinion...: October 2020*; tenże, *Public opinion...: December 2020*; tenże, *Public opinion...: December 2020*; tenże, *Public opinion...: January 2021*; tenże, *Public opinion...: February 2021*; tenże, *Public opinion...: March 2021*; tenże, *Public opinion...: April 2021*; tenże, *Public opinion...: May 2021*; tenże, *Public opinion...: June 2021*.

DE	281.01	779.24	1,073.64	11	5	8
GR	363.14	590.23	1,201.94	5	5	7
MT	400.87	668.12	947	1	1	1
LT	408.48	1,131.40	1,616.44	3	4	8
IE	432.18	799.55	991.59	2	2	6
AT	516.08	912.79	1,179.69	4	3	3
PT	562.24	1,511.37	1,676.74	9	4	7
NL	598.43	873.25	1,033.42	4	2	6
PL	615.88	1,078.88	1,974.39	3	5	6
LU	667.76	976.08	1,287.01	0	0	1
HR	676.69	1,300.52	1,999.19	3	0	0
RO	712.04	1,010.78	1,670.71	8	4	4
SE	744.01	1,230.58	1,434.43	2	5	8
HU	749.14	1,423.55	3,107.17	6	4	8
BG	864.22	1,391.82	2,600.10	5	4	4
FR	868.44	1,208.76	1,639.82	11	5	7
CZ	909.80	1,704.18	2,818.67	9	5	8
UK	957.58	1,732.64	1,876.68	3	0	0
SI	1,033.70	1,793.03	2,120.53	5	5	7
ES	1,035.21	1,399.84	1,723.79	11	5	4
IT	1,089.23	1,551.97	2,105.45	13	5	6
BE	1,568.47	1,872.54	2,157.69	10	3	0

Opracowanie własne na podstawie: „COVID-19 Coronavirus Pandemic”, 2; European Parliament, *Public opinion* ...: 20 March 2020; tenże, *Public opinion*...: 27 March 2020; tenże, *Public opinion*...: 3 April 2020; tenże, *Public opinion*...: 20 April 2020; tenże, *Public opinion*...: 27 April 2020; tenże, *Public opinion*...: 5 May 2020; tenże, *Public opinion*...: 12 May 2020; tenże, *Public opinion*...: 19 May 2020; tenże, *Public opinion*...: 27 May 2020; tenże, *Public opinion*...: 3 June 2020; tenże, *Public opinion*...: 9 June 2020; tenże, *Public opinion*...: 16 June 2020; tenże, *Public opinion*...: 23 June 2020; tenże, *Public opinion*...: 1 July 2020; tenże, *Public opinion*...: 7 July 2020; tenże, *Public opinion*...: September 2020; tenże, *Public opinion*...: October 2020; tenże, *Public opinion*...: December 2020; tenże, *Public opinion*...: December 2020; tenże, *Public opinion*...: January 2021; tenże, *Public opinion*...: February 2021; tenże, *Public opinion*...: March 2021; tenże, *Public opinion*...: April 2021; tenże, *Public opinion*...: May 2021; tenże, *Public opinion*...: June 2021.

Na wstępie procesu badawczego przyjął hipotezę, iż liczba zgonów w poszczególnych państwach UE, odnotowana w kolejnych falach pandemii COVID-19, traktowanych jako ofiara zbiorowa jest proporcjonalna do łącznej liczby odnotowanych przypadków przemocy ekonomicznej, społecznej i zdrowotnej w danym państwie. Wzrost zgonów (ofiar) implikuje wzrost zidentyfikowanych działań przemocowych. Zdaniem René Girarda składane

przez grupy społeczne ofiary (m.in. pandemii) pełnią ważną rolę społeczną, to one bowiem decydują wprost o jej przetrwaniu. Ich zadaniem „jest eliminacja niebezpiecznej rywalizacji i zazdrości, które prowadzić mogą do krwawych konfliktów i zagrozić samemu istnieniu społeczności. Ofiara przywraca harmonię i pokój we wspólnocie, umacnia jedność społeczną wśród jej członków”²⁸. Rolę kozła ofiarnego pełni więc liczba zgonów z powodu pandemii COVID-19, minimalizująca poziom kolektywnej przemocy w sensie świadomościowym. Umożliwia przeniesienie przemocy międzyludzkiej generowanej przez stresogenną sytuację pandemiczną na „bezpieczną ofiarę”. Jednocześnie informacja o zgonach z powodu COVID-19 łagodzi konflikty międzyludzkie. Śmierć bliskich osób – w sytuacji katastroficznej – chociaż pełni rolę „ofiary”, sprzyja budowaniu jedności społecznej.

Z uzyskanych danych wynika także, że przemoc świadomościowa, psychologiczna (strach/lęk), metafizyczna przed konsekwencjami pandemii COVID-19 była bardziej rozpowszechnionym problemem niż sama przemoc identyfikowalna, na co wskazuje liczba obaw zgłoszonych w państwach o średnim lub niskim wskaźniku zgonów, co pozwala potwierdzić hipotezę pierwszą. Zjawisko przemocy/agresji kreują przede wszystkim lęki i obawy generowane przez sytuację pandemiczną, a nie rzeczywiste doświadczenia mieszkańców UE.

Tabela 3. Przemoc ekonomiczna, zdrowotna i społeczna
w obawach/lękach, doświadczeniach i działaniach mieszkańców państw UE
w okresie pierwszej fali pandemii COVID-19

Raport	Rodzaje przemocy								
	Ekonomiczna			Zdrowotna			Społeczna		
	Obawy	Autopsja	Działania	Obawy	Autopsja	Działania	Obawy	Autopsja	Działania
Marzec	7	-	-	15	-	-	-	5	-
Kwiecień	6	2	-	-	-	-	6	-	1
Maj	20	18	1	10	3	5	1	3	6
Czerwiec	23	17	4	17	7	3	5	14	7

²⁸ Leszek Kołakowski, „Mircea Eliade: religia jako paraliż czasu”, w: *Traktat o historii religii*, red. Mircea Eliade (Warszawa: KiW, 1966), II2.

Lipiec	4	8	1	4	3	2	4	11	4
Obawy: 122	60	-	-	46	-	-	16	-	-
Doświadczenia: 91	-	45	-	-	13	-	-	33	-
Działania: 34	-	-	6	-	-	10	-	-	18
Łącznie: 247	111			69			68		

Opracowanie własne na podstawie raportów: European Parliament, *Public opinion*: 20 March 2020; tenże, *Public opinion*....: 27 March 2020; tenże, *Public opinion*....: 3 April 2020; tenże, *Public opinion*....: 20 April 2020; tenże, *Public opinion*....: 27 April 2020; tenże, *Public opinion*....: 5 May 2020; tenże, *Public opinion*....: 12 May 2020; tenże, *Public opinion*....: 19 May 2020; tenże, *Public opinion*....: 27 May 2020; tenże, *Public opinion*....: 3 June 2020; tenże, *Public opinion*....: 9 June 2020; tenże, *Public opinion*....: 16 June 2020; tenże, *Public opinion*....: 23 June 2020; tenże, *Public opinion*....: 1 July 2020; tenże, *Public opinion*....: 7 July 2020.

W analizowanym okresie mieszkańcy państw Unii Europejskiej łącznie wyrazili 247 opinii²⁹ w zakresie konsekwencji przemocy ekonomicznej (111), zdrowotnej (69) i społecznej (67) implikowanej pandemią COVID-19. W sumie ujawnili 122 obawy, 91 osobistych doświadczeń oraz 34 propozycji rozwiązań problemów związanych z pandemią. Z uzyskanych danych wynika, że poziom obaw o wyróżnione formy przemocy przewyższa poziom zadeklarowanych negatywnych doświadczeń, co pozwala potwierdzić hipotezę pierwszą zakładającą, że zjawisko przemocy kreują przede wszystkim lęki i obawy. Dominuje więc przemoc psychologiczna i świadomościowa. Jednocześnie należy zauważyć, że poziom obaw oraz doświadczeń mieszkańców państw UE w ocenie form przemocy różnicują wyróżnione konteksty społeczne. W obszarze zdrowotnym poziom obaw ponad trzykrotnie przewyższa poziom doświadczeń mogących wzbudzać strach i lęk. W obszarze ekonomicznym proporcje te znacznie zmniejszają się (60 wobec 45). Poziom obaw nieznacznie przewyższa poziom osobistych doświadczeń. Natomiast w konsekwencjach społecznych zauważa się odwrotną tendencję. W odróżnieniu od konsekwencji zdrowotnych i ekonomicznych, doświadczenia w zakresie konsekwencji społecznych prawie dwukrotnie przewyższają poziom obaw.

²⁹ Opinie państw UE zostały podzielone na obawy, doświadczenia i deklaracje, stąd ich liczba różni się od ogólnej liczby opinii państw członkowskich (150).

Druga hipoteza zakładała, że przemoc generują przede wszystkim lęki o konsekwencje zdrowotne pandemii COVID-19. Analiza materiału badawczego nie pozwala na potwierdzenie tej hipotezy. Mieszkańcy UE łącznie wyrazili 122 obawy, w tym 46 obaw zdrowotnych, 60 ekonomicznych i 16 społecznych. Przemoc społeczna stanowi więc jedną trzecią ogółu odnotowanych obaw.

3.2. PRZEMOC EKONOMICZNA, ZDROWOTNA I SPOŁECZNA W KONSEKWENCJACH PANDEMII COVID-19 – ANALIZA JAKOŚCIOWA

W antropologii europejskiej dominuje wizja człowieka jako niezależnego podmiotu kierującego się w swoim działaniu przede wszystkim racjami rozumowymi. Nie kwestionując wszystkich jej założeń, René Girard proponuje „wizję osoby ludzkiej targanej sprzecznościami i podległej ustawicznie słabo tylko kontrolowanym namiętnościom [...]”³⁰. Chociaż postrzega on człowieka jako istotę pożądaną, to jego pożądanie ma charakter nieokreślony, nie kieruje się na żaden konkretny, wcześniej określony obiekt. Ludzkie pożądanie zmienia ustawicznie swój przedmiot, przy czym jego wartość nie jest czynnikiem rozstrzygającym. Człowiek – zdaniem Girarda – „przedmiot swojego pożądania odnajduje w procesie naśladowania. Pożądanie jest więc funkcją skłonności naśladowczych kształtujących zachowanie człowieka”³¹. W sytuacji pandemicznej dyspozycje naśladowcze mogą ujawniać się w obszarze ekonomicznym, zdrowotnym i społecznym, niejednokrotnie stając się formą przemocy. Jest ona bardzo często źródłem konfliktu i rywalizacji, „kiedy po ten sam obiekt pożądanego wyciągają się dwie lub też kilka chciwych rąk”³². Według autora *Rzeczy ukrytych od założenia świata* siłą destrukcyjną, będącą źródłem wszelkich konfliktów i napięć, jest *mimesis przywłaszczenia*. Te same pragnienia, szczególnie gdy dotyczą niedającego się podzielić obiektu (m.in. dóbr ekonomicznych, zdrowotnych czy społecznych), prowadzą nieuchronnie do rywalizacji i eskalacji przemocy³³.

³⁰ Budzik, „Czy Chrystus był ‘koźłem ofiarnym’”, 50–51.

³¹ Tamże, 58–59.

³² René Girard, „*Rzeczy ukryte od założenia świata*”, tłum. Mirosława Goszczyńska, *Literatura na Świecie* nr 12(1983): 81.

³³ Budzik, „Czy Chrystus był ‘koźłem ofiarnym’”, 60.

3.2.1. PRZEMOC EKONOMICZNA MIESZKAŃCÓW UNII EUROPEJSKIEJ I WIELKIEJ BRYTANII

Z przeprowadzonych analiz wynika, że najczęściej obaw (60/122) i doświadczeń (45/91) generuje przemoc ekonomiczna, która stanowi prawie połowę odnotowanych opinii³⁴. Przemoc ta utrzymuje się na wysokim poziomie przez cały badany okres. Wynik ten koreluje z założeniami *mimesis przywłaszczenia* René Girarda. Dobra ekonomiczne wskazane przez mieszkańców UE, w odróżnieniu od zdrowotnych i częściowo społecznych, należą do dóbr niepodzielnych. Dobra niepodzielne to takie, których nie da się rozdzielić na mniejsze części (np. miejsce pracy) lub których podzielenie znacznie obniżyłoby wartość tych dóbr lub uczyniłoby je bezużytecznymi (np. źródła zarobkowania). Posiadanie ich przez jedną osobę wyklucza możliwość wejścia w ich „posiadanie” przez innych mieszkańców UE (np. miejsce pracy, źródła zarobkowania), co implikuje konflikty międzyludzkie.

Obawy

Obawy ekonomiczne zadeklarowali mieszkańcy dwudziestu trzech państw UE (SE, FI, HU, HR, LV, CY, SI, GR, AT, RO, PL, CZ, BG, LT, ES, EL, PT, NL, EE, BE, DE, IT, FR) oraz Wielkiej Brytanii, co potwierdza założenie o naśladownictwie jako dominującej formie działania. Przemoc ekonomiczną implikuje: 1. kryzys ekonomiczny: 41 (8xIT, 5xFR, 4xDE, 3xHU, 3xBE, 3xGR, 2xBG, 2xPT, 2xLV, 2xUK, AT, LT, CZ, CY, SE, RO, EE); 2. bezpieczeństwo finansowe rodziny: 23 (7xIT, 5xCZ, BG, BE, NL, ES, PT, SE, IT, LV, HR, RO, FR); 3. perspektywa bezrobocia: 18 (3xFR, 3xGR, 2xBG, 2xCZ, 2xIT, NL, ES, PT, PT, BE).

Doświadczenia

Opinie bazujące na doświadczeniach w zakresie przemocy ekonomicznej obejmują: 1. spadek i/lub utratę dochodów, pogorszenie sytuacji finansowej: 30 (4xBE, 4xRO, 3xCZ, 3xEE, 2xDE, 2xES, 2xPT, BG, FR, NL, CY, IT, LV, LT, FI, PL, SI); 2. kryzys ekonomiczny: 11 (3xCZ, 2xIT, 2xES, CY, RO, HU, FR); 3. utratę pracy (bezrobocie): 11 (2xHU, 2xBG, 2xPL, BE, CZ, FR, RO, SI). Szczegółowe dane zawiera tabela 4.

³⁴ Jedna wypowiedź zawierała więcej niż jedną obawę, doświadczenie, deklarację.

Tabela 4. Przemoc ekonomiczna (w %)

Kraj UE	Obawy/lęki wywołane potencjalnym:	Doświadczenia	Funkcje obaw	
			P	N
Raport z 20 marca 2020				
IT	+22: kryzysem ekonomicznym	-		x
UK	+16: kryzysem ekonomicznym	-		x
FR	+14: kryzysem ekonomicznym	-		x
Raport z 27 marca 2020				
FR, DE, IT, UK	pandemią jako przyczyną kryzysu	-		4x
Raport z 20 kwietnia 2020				
BE	52: możliwością zamieszek wywołanych sytuacją gospodarczą	-		x
BG	43: spadkiem dochodów 33: utratą pracy	-	x x	x x
EE	-	60: spadek dochodów		
Raport z 27 kwietnia 2020				
BE	60: spadkiem dochodów	-	x	x
IT	24: szczytem kryzysu 62: kryzysem ekonomicznym	47: szczyt kryzysu		x x
NL	85: bezrobociem	-	x	x
PT	73: kryzysem ekonomicznym	-		x
Raport z 5 maja 2020				
BE	-	41: pogorszenie sytuacji finansowej		
ES	64,6: utratą pracy	-	x	x
IT	-	50: pogorszenie sytuacji finansowej		
LT	75: kryzysem ekonomicznym	-		x
Raport z 12 maja 2020				
NL	33: utratą dochodów	20: utrata dochodów	x	x
PT	90: bezrobociem	-	x	x
BG	57: kryzysem ekonomicznym	-		x
CZ	49: kryzysem ekonomicznym (nie zdrowotnym)	33: spadek dochodów		x
EE		58: spadek dochodów		
DE	66: sytuacją gospodarczą (nie jest dobra ani zła)	-		x
HU	-	10: utrata pracy		

IT	51: utratą pracy	-	x	x
Raport z 19 maja 2020				
ES	-	33: spadek połowy dochodów		
BE	-	45: problemy finansowe		
CZ	15: brakiem bezpieczeństwa finansowego	52: kryzys ekonomiczny	x	x
FR	32: utratą pracy	44: ograniczenia czasu pracy 41: spadek zarobków	x	x
IT	50: utratą pracy 56: brakiem oszczędności 37: brakiem środków na raty kredytu 58: kryzysem ekonomicznym	-	x x x	x
PL	-	27: pozbawieni wielu form pracy 25: utrata pracy		
RO	52: kryzysem ekonomicznym	-		x
Raport z 27 maja 2020				
AT	60: kryzysem ekonomicznym	-		x
BE	-	45: spadek dochodów o 30%		
BG	9: utratą pracy	45: spadek dochodów 10: utrata pracy	x x	x x
CZ	-	50 przedsiębiorców: utrata dochodów 20: zwolnienie pracowników		
DE	58: globalizacją (jako ryzyko)	33: pogorszenie sytuacji finansowej		x
GR	80: kryzysem ekonomicznym 71: bezrobociem	-	x	x x
IT	63: kryzysem ekonomicznym	-		x
PT	37: utratą dochodu 34: utratą „postojowego” 25: utratą pracy	71: spadek dochodów – pracodawcy wykonawców wolnych zawodów 14: spadek dochodów emerytów	x x	x x x
RO	50: utratą pracy	-	x	x
SE	50: utratą dochodu	-	x	x
Raport z 3 czerwca 2020				
BE	37: kryzysem ekonomicznym 22: utratą pracy	34: wróciło do pracy 39: nie jest gotowych na powrót do pracy	x	x x
CY	20: kryzysem ekonomicznym	48: kryzys ekonomiczny (+3pp)		x
CZ	-	51. kryzys jeszcze nie skończył się		
DE	61: kryzysem ekonomicznym	-		x
GR	41: kryzysem ekonomicznym 14: bezrobociem	-		x

IT	60,5: spadkiem dochodów 64: kryzysem ekonomicznym	-	x	x x
LV	kryzysem ekonomicznym	-		x
PT	-	66: pogorszenie sytuacji finansowej		
RO	-	80: kryzys gospodarczy		
ES	-	74: kryzys ekonomiczny		
Raport z 9 czerwca 2020				
BE	50: nie będzie różnicy przed i po pandemii			x
HR	-	kryzys gospodarczy (-29,2pp)		
FR	56: kryzysem ekonomicznym 56: bezrobociem i bankructwem firm	68: kryzys gospodarczy	x	x x
HU	49: kryzysem ekonomicznym	-		x
LV	37: spadkiem dochodów	kryzys skłonił do oszczędzania	x	x
RO	-	4 na 10: spadek dochodów		
ES	-	77: zmiana dochodów		
Raport z 16 czerwca 2020				
BE		51: spadek dochodów		
HR	większość: kryzysem ekonomicznym większość: spadkiem dochodów większość: utratą pracy	-	x x x	x x x
CZ	55: bezrobociem; 33,3: utratą pracy 90: podwyżką cen 25: niespłaceniem długów	-	x	x
EE	55: kryzysem ekonomicznym	-		x
FI	-	wzrost zapotrzebowania na żywność 40: problemy finansowe (czynsz)		
FR	90: kryzysem ekonomicznym	-		x
GR	49: bezrobociem 47: wydarzeniami w kraju	-		x x
HU	1 na 5: kryzysem ekonomicznym, bankructwem firm	-		x
IT	52: niepewnością finansową 59: kryzysem ekonomicznym	55: kryzys ekonomiczny		x x
Raport z 23 czerwca 2020				
BG	47: kryzysem ekonomicznym	-		x
CZ	-	33: spadek dochodów 48: kryzys ekonomiczny 48: utrata pracy 75: samozatrudnionych: spadek zamówień, zamknięcie firmy		

FR	72: kryzysem ekonomicznym w 2021 85: bezrobociem	-	x	x x
HU	50: zagrożeniem korupcją (+12)	-		x
PL	-	niepewność dochodów 75: ograniczenie wydatków do żywności		
RO	46: brakiem przyszłości finansowej	67: spadek dochodów w ciągu 6 miesięcy 41: bezrobocie 38: ograniczenie wydatków do rachunków	x	
SE	40: kryzysem ekonomicznym	-		x
Raport z 1 lipca 2020				
IT	61: brakiem bezpieczeństwa finansowego 61: brakiem bezpieczeństwa zawodowego	-	x	x
LV	spadku PKB	-		x
LT	-	42: brak bezpieczeństwa finansowego		
PT	większość kryzysem gospodarczym	-		x
SI	-	46: utrata pracy		
Raport z 7 lipca 2020				
CY	-	38: spadek dochodów		
CZ	-	kryzys gospodarczy: przedsiębiorcy		
CZ	seniorzy: przyszłością	-		x
EE	-	53: spadek dochodów		
RO	-	49: spadek sprzedaży i zamówień		
HU	-	problemy psychiczne u bezrobotnych		
SI	-	55: pogorszenie sytuacji		
			32	77

Opracowanie własne na podstawie: European Parliament, *Public opinion ...: 20 March 2020*; tenże, *Public opinion...: 27 March 2020*; tenże, *Public opinion...: 3 April 2020*; tenże, *Public opinion...: 20 April 2020*; tenże, *Public opinion...: 27 April 2020*; tenże, *Public opinion...: 5 May 2020*; tenże, *Public opinion...: 12 May 2020*; tenże, *Public opinion...: 19 May 2020*; tenże, *Public opinion...: 27 May 2020*; tenże, *Public opinion...: 3 June 2020*; tenże, *Public opinion...: 9 June 2020*; tenże, *Public opinion...: 16 June 2020*; tenże, *Public opinion...: 23 June 2020*; tenże, *Public opinion...: 1 July 2020*; tenże, *Public opinion...: 7 July 2020*.

Przemoc ekonomiczną wywołują przede wszystkim obawy o kryzys ekonomiczny: 41. Dane te obalają założenia hipotezy trzeciej, wskazującej na bezrobocie, utratę pracy jako źródło przemocy psychologicznej w obszarze ekonomicznym. Odnotowane obawy pełnią głównie funkcję negatywną.

3.2.2. PRZEMOC ZDROWOTNA MIESZKAŃCÓW UNII EUROPEJSKIEJ I WIELKIEJ BRYTANII

Na drugim miejscu uplasowała się przemoc zdrowotna (69 opinii). Odnotowałam 46 obaw, 13 opinii odnoszących się do doświadczeń mieszkańców UE oraz 10 deklaracji, propozycji rozwiązania sytuacji problemowych generowanych przez COVID-19. Chociaż zdrowie (brak choroby) zaliczane jest do dóbr podzielnych (posiadanie zdrowia przez jedną osobę nie odbiera zdrowia innym członkom społeczeństwa i przeciwnie), to w czasie pandemii sytuacja ta nieco się komplikuje. Brak zdrowia, a dokładniej możliwość zakażenia się wirusem, brak szczepionki przeciw COVID-19 może generować wzajemne przejawy przemocy, niepewności, strachu oraz wewnętrzne spory.

Obawy

Obawy zdrowotne (46) zadeklarowali mieszkańcy dwudziestu państw UE (DE, FR, IT, AT, IT, LV, PT, SLO, GR, HU, LV, HU, PT, RO, SK, BG, BE, CZ, EE, IE) oraz Wielkiej Brytanii (zob. tabela 4).

Przemoc wywołują obawy o: 1. kontakt z COVID-19 i możliwość zarażenia: 14 (3xIT, 2xDE, AT, FR, LV, SLO, PT, GR, HU, RO, BG); 2. zdrowie i niewydolność systemu opieki zdrowotnej: 9 (2xFR, DE, 2xIT, GR, RO, UK, BE); 3. bezpieczeństwo kraju (postrzeganie wirusa jako zagrożenia dla państwa): 7 (2xFR, DE, UK, LV, GR, AT); 4. ponowne rozprzestrzenianie się wirusa w kraju/ kolejne fale: 7 (2xFR, EE, HU, CZ, PT, DE); 5. brak skuteczności środków zapobiegawczych: 4 (FR, IT, UK, DE); 6. otwarte granice: 3 (FR, DE, UK); 7. brak szczepionki i/lub jej negatywne skutki: 2 (SK, ES).

Doświadczenia

Oceny bazujące na osobistych doświadczeniach w zakresie przemocy zdrowotnej wyrazili mieszkańcy dziesięciu państw UE (3xDE, NL, RO, PL, ES, PT, 2xEE, LV, IE, FR) w 13 opiniach. Obejmują one: 1. nieprawdziwe informacje: 4 (DE, RO, PL, ES); 2. brak skuteczności zaleceń i działań podejmowanych przez rząd: 3 (2xDE, NL); 3. choroby psychiczne i inne:

3 (EE, LV, IE); 4. ocenę ryzyka zakażenia: 3 (EE, FR, PT). Szczegółowe dane zawiera tabela 5.

Tabela 5. Przemoc zdrowotna (w %)

Kraj UE	Obawy/lęk wywołane potencjalnym	Doświadczenia	Funkcje obaw	
			P	N
Raport z 20 marca 2020				
FR	49: zagrożeniem dla kraju	-	x	x
DE	80: zagrożeniem, trudnym do przewidzenia	-		x
UK	69: brakiem wiedzy o wirusie	-	x	x
FR	63: brakiem prewencji przez władze	-		x
Raport z 27 marca 2020				
DE, FR, IT, UK	większość: skuteczność środków zapobiegawczych	-		4x
FR, DE, UK,	FR: 28 otwarciem granic DE, UK: 23: otwarciem granic	-	3x	
FR, DE, UK, IT	FR: 20%, DE: 43%, UK: 34%, IT: 26%: brakiem zdrowia	-	4x	4x
Raport z 5 maja 2020				
AT	54: kontaktem z wirusem	-	x	x
IT	57: zarażeniem Covid-19	-	x	x
Raport z 19 maja 2020				
FR	78: możliwością drugiej fali			x
Raport z 27 maja 2020				
AT	25: zarażeniem Covid-19		x	
EE	28: drugiej fali	60: ocena ryzyka zagrożenia: kryzys minął		x
FR	65: kontaktem z wirusem		x	x
DE		61: ograniczenia życia publicznego są odpowiednie		
IT	35: brakiem zdrowia		x	x
LV	43: kontaktem z wirusem		x	x
NL		95: unika tłumów 82: pozostaje w domu		
PT	46: zarażeniem Covid-19	-	x	x
SLO	55: kontaktem z wirusem	-	x	x

Raport z 3 czerwca 2020				
FR	65: brakiem zdrowia	-	x	x
DE	33: brakiem zdrowia 31: zarażeniem Covid-19	20: politycy i media wyolbrzymiają zagrożenie	x	x
GR	20: brakiem opieki zdrowotnej	-	x	x
HU	68: drugiej fali	-		x
LV	globalnym zagrożeniem	-	x	x
BE	28: zdrowiem psychicznym	-		x
Raport z 9 czerwca 2020				
DE	24: zarażeniem Covid-19	56: złagodzenie środków właściwe	x	x
GR	44: zarażeniem Covid-19	-	x	x
HU	25: zarażeniem Covid-19	-	x	x
PT		ocena ryzyka zagrożenia		
RO	30: zarażeniem Covid-19	-	x	x
SK	brakiem szczepionki	-		x
Raport z 9 czerwca 2020				
BG	51: zarażeniem Covid-19	-	x	x
CZ	drugiej fali	-		x
EE		33,3: objawy depresji		
GR	13: zagrożeniem	-	x	
IE		niedożywienie, problemy psychiczne		
LV		49: pogorszenie samopoczucia		
Raport z 23 czerwca 2020				
IT	38: zarażeniem Covid-19	-	x	x
PT	21: drugiej fali	-		x
RO	58: brakiem wiarygodnych informacji	54: politycy – fałszywe wiadomości		x
Raport z 1 lipca 2020				
FR	35: zarażeniem Covid-19 74: drugiej fali (+20pp w ciągu 14 dni)	34: sytuacja stabilna (-5pp)	x	X x
PL		53: eksperci, władze – fałszywe informacje		
ES	55: brakiem szczepionki			x
Raport z 7 lipca 2020				
IT	66: zarażeniem Covid-19	-	x	x
DE	50: zarażeniem Covid-19 32: drugiej fali	-	x	X x
ES		17: wierzy w oficjalne liczby zgonów		
			31	43

Opracowanie własne na podstawie: European Parliament, *Public opinion ...: 20 March 2020*; tenże, *Public opinion...: 27 March 2020*; tenże, *Public opinion...: 3 April 2020*; tenże, *Public opinion...: 20 April 2020*; tenże, *Public opinion...: 27 April 2020*; tenże,

Public opinion...: 5 May 2020; tenże, Public opinion...: 12 May 2020; tenże, Public opinion...: 19 May 2020; tenże, Public opinion...: 27 May 2020; tenże, Public opinion...: 3 June 2020; tenże, Public opinion...: 9 June 2020; tenże, Public opinion...: 16 June 2020; tenże, Public opinion...: 23 June 2020; tenże, Public opinion...: 1 July 2020; tenże, Public opinion...: 7 July 2020.

Przemoc zdrowotną generują głównie obawy o kontakt z COVID-19, który może spowodować zarażenie (14). Wynik ten pozwala potwierdzić hipotezę czwartą. Należy jednak podkreślić, iż obawy te stanowią tylko trzecią część wszystkich obaw mieszkańców UE odnotowanych w obszarze zdrowotnym (14 na 46). Przemoc ta z niewielką przewagą pełni funkcje negatywne.

3.2.3. PRZEMOC SPOŁECZNA MIESZKAŃCÓW UNII EUROPEJSKIEJ I WIELKIEJ BRYTANII

Na trzecim miejscu uplasowała się przemoc społeczna (67 opinii). Zgromadzony materiał badawczy zawiera 16 opinii w zakresie obaw, 33: doświadczeń i 18 deklaracji.

Obawy

W zakresie konsekwencji społecznych najczęściej obaw wywołują: 1. zmiany w życiu społecznym: 6 (ES, FR, FI, PT, IT, EE); 2. izolacja społeczna: 4 (DE, IT, FR, RO); 3. troska o najsłabszych, bezbronnych: 4 (ES, UK, FR, IT); 3. szczepionka na COVID-19: 1 (BE); 4. stan alarmowy: 1 (RO); 5. fałszywe informacje: 1 (RO); 6. turyści zagraniczni: 1 (ES) oraz przepływy uchodźców/migracji: 1 (GR).

Doświadczenia

Przemoc społeczną zgłoszoną przez mieszkańców osiemnastu państw UE (HU, PT, IT, ES, FR, DE, CY, BE, AT, EE, SI, FI, DE, SK, HU, LT, IE, NL) oraz Wielkiej Brytanii (zob. tabela 6) generują: 1. zapotrzebowanie na wiarygodną informację: 15 (3xPT, 2xDE, AT, FI, SK, LT, IT, ES, FR, UK, DE, CY); 2. izolacja społeczna oraz obostrzenia sanitarne: 13 (2xDE, 2xLT, 2xPT, FI, IE, IT, BE, AT, NL, FR); 3. zmiany w życiu społecznym: 7 (2xHU, BE, SK, AT, EE, SI); 4. przemoc domowa: 2 (FI, HU).

Tabela 6. Przemoc społeczna (w %)

Kraj UE	Obawy/lęk wywołane	Doświadczenia	Funkcje obaw	
			P	N
Raport z 27 marca 2020				
IT, ES, FR, UK, DE		wzrost zapotrzebowania na informacje: +142: IT; +74: ES; +50: FR; 44: UK; +29: DK		
DE	55: nieskutecznością dystansu społecznego	-		x
Raport z 3 kwietnia 2020				
ES, UK	66: troską o bezbronnych	-	2x	2x
IT, FR	60: troską o bezbronnych	-	2x	2x
Raport z 27 kwietnia 2020				
ES	większość: zmianami w życiu społecznym	-	x	x
FR	66: fazą wyjściową pandemii	-	x	
Raport z 19 maja 2020				
NL	-	Z 90 do 75: spadek akceptacji lockdownu		
Raport z 27 maja 2020				
AT	-	56: wiarygodność mediów publicznych		
FI	98: zmianami w życiu społecznym	-	x	x
Raport z 3 czerwca 2020				
BE	-	82: korzysta z transportu publicznego		
CY	-	rzadziej śledzą wiadomości o pandemii		
FI	-	62: rzadszy kontakt z przyjaciółmi 33: zwiększone poczucie samotności 41: spadek optymizmu		
GR	7: napływem uchodźców	-		x
IE	-	23,6: samotność (od 18 do 34 lat)		
PT	-	92: spadek zapotrzebowania na informację		
Raport z 9 czerwca 2020				
FI	-	70: ufają władzy, ekspertom, mediom tradycyjnym		

		20: ufają mediom społecznościowym		
GR	-	64: wakacje w kraju		
PT	-	50: pozostaje w izolacji		
RO	19: izolacją w domu	-		x
Raport z 16 czerwca 2020				
BE	22: szczepionkami (narzędzie kontroli)	-		x
DE	-	50: kontroli na granicach		
FI	-	wzrost przemocy domowej 71: wsparcie dla rodziny 51: pomoc psychologiczna		
NL	-	aplikacji śledzącej		
PT	-	70: zapotrzebowanie na informację		
RO	38: stanem alarmowym	-	x	x
Raport z 23 czerwca 2020				
FR	-	77: zadowolenie z ograniczeń sanitarnych		
DE	-	58: zachowuje samoizolację		
HU	-	70: negatywne zmiany w kraju		
IE	-	aplikacji śledzącej		
IT	-	zmiany w relacjach międzyludzkich		
RO	58: fałszywymi informacjami	-	x	x
SK	-	Mniej ufają mediom		
SI	-	40: niezadowolonych z sytuacji społecznej		
ES	-	75: nowych, łagodniejszych ograniczeń		
Raport z 1 lipca 2020				
BE	71: ponowną izolacją	43: rzadziej chodzą do kawiarni		
LT	-	29,1: spadek zaufania do mediów		
PT	nierównościami społecznymi	-		x
ES	69: turystami zagranicznymi	-		x
DE	-	42: niezadowolenie z samoizolacji		
Raport z 7 lipca 2020				
AT	-	53: powróciło do nawyków spędzania wolnego czasu		
HU	-	57: życie zmieniło się negatywnie 31: wyższe napięcia wewnętrzne 13: wzrost napięć w domu		

IT	63: przyszłością	-	x	x
EE	poczuciem lęku	-		x
PT	-	60: nie było w restauracjach		
LT	-	55: nie spotyka znajomych 62: nie wyjeżdża za granicę		
			11	15

Opracowanie własne na podstawie: European Parliament, *Public opinion ...: 20 March 2020*; tenże, *Public opinion...: 27 March 2020*; tenże, *Public opinion...: 3 April 2020*; tenże, *Public opinion...: 20 April 2020*; tenże, *Public opinion...: 27 April 2020*; tenże, *Public opinion...: 5 May 2020*; tenże, *Public opinion...: 12 May 2020*; tenże, *Public opinion...: 19 May 2020*; tenże, *Public opinion...: 27 May 2020*; tenże, *Public opinion...: 3 June 2020*; tenże, *Public opinion...: 9 June 2020*; tenże, *Public opinion...: 16 June 2020*; tenże, *Public opinion...: 23 June 2020*; tenże, *Public opinion...: 1 July 2020*; tenże, *Public opinion...: 7 July 2020*.

Przemocy społecznej sprzyjają dystans społeczny, samoizolacja oraz obostrzenia sanitarne. Jednak jej głównym źródłem jest brak wiarygodnej informacji: 15 (3xPT, 2xDE, AT, FI, SK, LT, IT, ES, FR, UK, DE, CY). Uzyskane dane obalają założenia hipotezy piątej, zakładającej w lękach o izolację społeczną dominującą formę przemocy społecznej.

ZAKOŃCZENIE

Na wstępie procesu badawczego przyjąłm sześć hipotez badawczych, z których połowa została potwierdzona. Hipoteza pierwsza zakładała, że zjawisko przemocy kreują przede wszystkim lęki i obawy mieszkańców UE. Z analizy materiału badawczego wynika, że poziom obaw o skutki pandemii, czyli przemocy świadomościowej, utajonej przewyższa poziom negatywnych doświadczeń (przemoc identyfikowalna), co pozwala mi potwierdzić hipotezę badawczą. Mieszkańcy państw Unii Europejskiej w sumie ujawnili 140 obaw, 102 doświadczenia. Najwięcej obaw (75/140) i doświadczeń (51/102) generują skutki ekonomiczne, które stanowią ich połowę, najmniej natomiast społeczne (obawy: 19/140, doświadczenia: 38/102). Poziom obaw i doświadczeń mieszkańców państw UE różnicują badane obszary konsekwencji. W obszarze zdrowotnym poziom obaw ponad trzykrotnie przewyższa poziom doświadczeń mogących wzbudzać strach i lęk. W obszarze ekonomicznym proporcje te znacznie zmniejszają się (75 wobec 51). Natomiast w konsekwencjach społecznych zauważa się odwrotną tendencję. W odróżnieniu

od konsekwencji zdrowotnych i ekonomicznych, doświadczenia w zakresie konsekwencji społecznych dwukrotnie przewyższają poziom obaw. Nasuwa się wniosek, że założenia hipotezy drugiej odnoszą się tylko do zdrowotnych i ekonomicznych skutków pandemii. W trzeciej hipotezie błędnie założyłam, że w konsekwencjach ekonomicznych przemoc kreują lęki o bezrobocie. W badanym okresie poziom obaw o konsekwencje zdrowotne stanowił tylko jedną trzecią ogółu odnotowanych obaw (46 na 140). Z uzyskanych danych wynika, że przemoc ekonomiczną (37) wywołuje strach przed kryzysem ekonomicznym. Wniosek ten obala założenia hipotezy trzeciej. W konsekwencjach zdrowotnych przemoc wywołują lęki o zakażenie COVID-19 (14). Wynik ten pozwala potwierdzić czwartą hipotezę. Jednocześnie należy zauważyć, iż obawy o zakażenie stanowią tylko trzecią część wszystkich obaw odnotowanych w analizowanym obszarze (14 obaw na 46). Hipoteza piąta zakładała, że w konsekwencjach społecznych lęki o izolację społeczną generują przemoc. Z analizy materiału źródłowego wynika, że problem ten jest częściej doświadczany (10) i obecny w deklaracjach (17) mieszkańców Unii Europejskiej niż w ich obawach (4). Ostatnia hipoteza, szósta, zakładająca, że rolę kozła ofiarnego pełni wzrastająca liczba zgonów z powodu pandemii COVID-19, ukierunkowująca przemoc na osoby odpowiedzialne za wskaźniki śmiertelności (lekarze, politycy, a nawet dziennikarze), została potwierdzona.

Ta sama *mimesis*, która była przyczyną konfliktów w obszarze ekonomicznym, zdrowotnym i społecznym, może obejmować w sobie także środek zaradczy. W globalnym zamieszczeniu pandemii COVID-19 nieplanowy wybuch przemocy ekonomicznej czy zdrowotnej skierowany przeciw określonej ofierze (osobie, instytucji lub/i grupie społecznej) może wywołać szacunek innych osób, które w sposób odruchowy ją naśladują oraz kierują swoją agresję w kierunku tej samej ofiary. Wzajemne wewnętrzne spory oraz przejawy przemocy mogą w krótkim czasie zamienić się w zbiorową przemoc: wszyscy przeciw jednemu – stosując terminologię Girarda – czyli „kolektywnym skierowaniem rozproszonej przemocy na przypadkową ofiarę”³⁵. Parafrazując Jana Andrzeja Kłoczowskiego: „następuje gwałtowna zmiana sytuacji, na miejsce opozycji: każdy przeciw każdemu [zauważalna w przemocy ekonomicznej czy zdrowotnej wynikającej m.in. z ryzyka zakażenia się wirusem od każdego – M.G.], przychodzi opozycja: wszyscy przeciw jednemu [np. osobie/osobom informującym o liczbie zgonów; służbie me-

³⁵ Raymund Schwager, „Brauchen wir einen Sündenbock?, Gewalt und Erlösung in den biblischen Schriften”, *Kulturverlag* 3(1994): 29, cyt. za: Budzik, „Czy Chrystus był ‘kozłem ofiarnym’”, 62.

dycznej odpowiedzialnej za zgony czy politykom – M.G.]. Wielość chaotycznych i anarchicznych konfliktów zostaje zamieniona w postać klarowną: wspólnota zjednoczona po jednej stronie, po drugiej stronie ofiara” [zgony pandemii COVID-19 – M.G.]³⁶. Przerzucenie całej agresji (negatywnych emocji) na przypadkową ofiarę (lekarzy, reporterów i dziennikarzy, polityków – ogólnie osób potencjalnie odpowiedzialnych za liczbę zgonów) dało wszystkim uczucie przywróconego ładu społecznego, przywróciło zakłócony sytuacją pandemiczną porządek społeczny. Przypadkowa ofiara (lekarz, polityk, dziennikarz) „zachowuje wprawdzie przypisywaną jej winę, z drugiej strony emanuje z niej blask sprawcy wybawienia z sytuacji ekstremalnego zagrożenia”³⁷. Analogiczne funkcje pełnią obawy przed konsekwencjami COVID-19, traktowane jako formy przemocy. Chociaż w zdecydowanej większości wykazują funkcję negatywną (137 wobec 74), to w wielu sytuacjach, obok negatywnych funkcji, zostały im przypisane także pozytywne. Obawa o utratę pracy może wywołać rywalizację i konflikty międzyludzkie, może być także czynnikiem aktywizacji zawodowej. Ponadto w kontekście zdrowotnym (43 wobec 31) oraz społecznym (17 wobec 11) występuje niewielka różnica pomiędzy liczbą negatywnych i pozytywnych funkcji. Odmiennie tendencje odnotowałam w obszarze ekonomicznym (77:32), w którym funkcje negatywne przypisane obawom ponad dwukrotnie przewyższają funkcje pozytywne. Zarówno kryzys ekonomiczny, utrata pracy, jak i bezrobocie generujące rywalizację i konflikty społeczne, odpowiednio ukierunkowane na ofiarę, mogą sprzyjać zasadom ładu społecznego i spójności wspólnoty Unii Europejskiej.

BIBLIOGRAFIA

- „COVID-19 Coronavirus Pandemic”. Dostęp 1.03.2021. <https://www.worldometers.info/coronavirus/>.
„COVID-19 Coronavirus Pandemic”. Dostęp 1.06.2021. <https://www.worldometers.info/coronavirus/>.
„COVID-19 Coronavirus Pandemic”. Dostęp 1.09.2020. <https://www.worldometers.info/coronavirus/>.
Bednarek, Józef. „Zagrożenia w cyberprzestrzeni”. W: *Patologie społeczne*, red. Mariusz Jędrzejko, 119–134. Pułtusk: Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, 2006.
Bourdieu, Pierre. *Męska dominacja*. Tłum. Lucyna Kopciewicz. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2004.

³⁶ Jan Andrzej Kłoczowski, „Przemoc, sacrum, Ewangelia: o teorii religii René Girarda”, *W drodze* nr 4/140 (1985): 11.

³⁷ Budzik, „Czy Chrystus był ‘koźłem ofiarnym’”, 63.

- Budzik, Stanisław. „Czy Chrystus był ‘koźłem ofiarnym’?: René Girard i jego interpretacja ofiary”. *Studia Theologica Varsoviensia* 35/1 (1997): 49–70.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 20 March 2020*. Brussels: Eurobarometer, 2020.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 27 March 2020*. Brussels: Eurobarometer, 2020.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 3 April 2020*. Brussels: Eurobarometer, 2020.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 20 April 2020*. Brussels: Eurobarometer, 2020.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 27 April 2020*. Brussels: Eurobarometer, 2020.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 5 May 2020*. Brussels: Eurobarometer, 2020.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 12 May 2020*. Brussels: Eurobarometer, 2020.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 19 May 2020*. Brussels: Eurobarometer, 2020.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 27 May 2020*. Brussels: Eurobarometer, 2020.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 3 June 2020*. Brussels: Eurobarometer, 2020.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 9 June 2020*. Brussels: Eurobarometer, 2020.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 16 June 2020*. Brussels: Eurobarometer, 2020.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 23 June 2020*. Brussels: Eurobarometer, 2020.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 1 July 2020*. Brussels: Eurobarometer, 2020.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 7 July 2020*. Brussels: Eurobarometer, 2020.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: September 2020*. Brussels: Eurobarometer, 2020.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: October 2020*. Brussels: Eurobarometer, 2020.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: December 2020*. Brussels: Eurobarometer, 2020.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: January 2021*. Brussels: Eurobarometer, 2021.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: February 2021*. Brussels: Eurobarometer, 2021.

- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: March 2021*. Brussels: Eurobarometer, 2021.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: April 2021*. Brussels: Eurobarometer, 2021.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: May 2021*. Brussels: Eurobarometer, 2021.
- European Parliament. *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: June 2021*. Brussels: Eurobarometer, 2021.
- European Parliament. *Public opinion monitoring in the time of COVID-19*. Dostęp 2020-2021. *Archiwum raportów*: <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/pl/be-heard/eurobarometer/public-opinion-in-the-time-of-covid-19>.
- European Parliament. *Public opinion on COVID-19 vaccination. December 2020*. Brussels: Eurobarometer, 2020.
- Foucault, Michel. *Power/knowledge. Selected interviews and other writings 1972–1977*. New York: Pantheon Books, 1980.
- Girard, René. „Demaskacja przemocy w ewangelicznym opisie Męki”. Przeł. Mirosława Goszczyńska. *W drodze* nr 4/140 (1985): 17.
- Girard, René. „Rzeczy ukryte od założenia świata”. Tłum. Mirosława Goszczyńska. *Literatura na Świecie* nr 12(1983): 74–182.
- Gołembowska, Monika. „Media zagrożeniem dla prawidłowego funkcjonowania młodego pokolenia”. W: *Młode pokolenie – ofiary czy sprawcy przemocy*, red. Teresa Sołtysiak i Aleksandra Nowakowska, 164–179. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2010.
- Goszczyńska, Mirosława. „Posłowie”. W: René Girard. *Kozioł ofiarny*. Przeł. Mirosława Goszczyńska, 310–326. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1987.
- Gruchola, Małgorzata i Małgorzata Sławek-Czochra. „‘The culture of fear’ of inhabitants of EU countries in their reaction to the COVID-19 pandemic – a study based on the reports of the Eurobarometer”. *Safety Science* 135(2021): 1–9. doi.org/10.1016/j.ssci.2020.105140.
- Gruchola, Małgorzata i Justyna Szulich-Kałuża. „Społeczne postrzeganie przemocy w internecie – analiza porównawcza”. W: *Współczesne media: Przemoc w mediach*, red. Iwona Hofman i Danuta Kępa-Figura, t. 1, 147–166. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2020.
- Kirwil, Lucyna. „Wpływ telewizji na dzieci i młodzież”. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* 6(1995): 17–23.
- Kłoczowski, Jan Andrzej. „Przemoc, sacrum, Ewangelia: o teorii religii René Girarda”. *W drodze* nr 4/140(1985): 9–16.
- Kołakowski, Leszek. „Mircea Eliade: religia jako paraliż czasu”. W: *Traktat o historii religii*, red. Mircea Eliade, 2–9. Warszawa: KiW, 1966.
- Kowalski, Mirosław i Mariusz Drożdż. *Przemoc i zdrowie w obrazach telewizyjnych*. Kraków: Impuls, 2008.
- Kozielecki, Józef. *Psychologia nadziei*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2006.
- Nellis, Ashley i Joanne Savage. „Does Watching the News Affect Fear of Terrorism? The Importance of Media Exposure on Terrorism Fear”. *Crime & Delinquency* 58(2012): 748–768. doi:10.1177/0011128712452961.

- Poznaniak, Wojciech. „Przemoc w grach komputerowych”. W: *Przemoc i agresja jako zjawisko społeczne*, red. Marzena Binczycka-Anholcer, 79–85. Warszawa: Polskie Towarzystwo Higieny, 2003.
- Rowiński, Cezary. „Myśl René Girarda”. *Literatura na Świecie* nr 12 (1983): 296–308.
- Sawicka, Anna. „Telewizyjne sceny przemocy a zachowania agresywne młodego widza”. *Edukacja Medialna* 3(2001): 10–16.
- Schneider, Hans Joachim. *Zysk z przestępstwa. Środki masowego przekazu a zjawiska kryminalne*. Warszawa: PWN, 1992.
- Schwager, Raymund. „Brauchen wir einen Sündenbock?, Gewalt und Erlösung in den biblischen Schriften”. *Kulturverlag* 3(1994): 26–36.
- Szatan, Małgorzata. „Strach a lęk w ujęciu nauk humanistycznych”. *Studia Gdańskie* 31(2012): 325–342.
- Szyszkowska, Maria. „Źródła przemocy oraz propozycja nowych wartości w edukacji”. W: *Młode pokolenie – ofiary czy sprawcy przemocy*, red. Teresa Sołtysiak i Aleksandra Nowakowska, 4–16. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2010.

PRZEMOC W KONSEKWENCJACH PANDEMII COVID-19:
ANALIZA SPOŁECZNO-KULTUROWA

Streszczenie

W momencie kryzysu, którego przyczyną może być katastrofa naturalna (np. pandemia COVID-19), każda grupa społeczna szuka kozła ofiarnego (teoria René Girarda). Mechanizm ten w artykule obrazuje liczba zgonów z powodu SARS-CoV-2 traktowanych jako ofiara kolektywna. Celem artykułu było zbadanie źródeł i form przemocy oraz zidentyfikowanie kozła ofiarnego w postrzeganiu pandemii COVID-19 na podstawie 24. raportów Eurobarometru: *Public opinion monitoring in the time of COVID-19*, obejmujących okres od marca 2020 roku do czerwca 2021 roku. Opinie respondentów w zakresie konsekwencji pandemii traktowanych jako przejaw przemocy zostały zanalizowane w trzech obszarach: ekonomicznym, społecznym i zdrowotnym. Zastosowano ilościową analizę zawartości raportów, jakościową analizę treści, metodę porównawczą oraz analityczno-opisową.

Przyjęto sześć szczegółowych hipotez badawczych, z których trzy zostały potwierdzone. Została także tylko dla pierwszej fali potwierdzona hipoteza główna zakładająca, iż liczba zgonów w poszczególnych państwach UE, odnotowana w kolejnych falach pandemii COVID-19, traktowanych jako ofiara kolektywna, jest proporcjonalna do łącznej liczby odnotowanych przypadków przemocy ekonomicznej, społecznej i zdrowotnej w danym państwie. Wzrost zgonów implikuje wzrost zidentyfikowanych działań przemocowych.

Słowa kluczowe: COVID-19; Eurobarometr; mechanizm kozła ofiarnego; przemoc; teoria René Girarda; Worldometer's COVID-19 data

VIOLENCE IN THE CONSEQUENCES OF THE COVID-19 PANDEMIC:
A SOCIO-CULTURAL ANALYSIS

S u m m a r y

At a time of crisis, which may be caused by a natural disaster (e.g. the COVID-19 pandemic), each social group looks for a 'scapegoat' (René Girard's theory). This mechanism is illustrated in the article by the number of deaths due to SARS-CoV-2 treated as a collective victim. The aim of the article was a study of the sources and forms of violence and to identify a scapegoat in the perception of the COVID-19 pandemic based on 24 research of the Eurobarometer: *Public opinion monitoring in the time of COVID-19*, covering the period from the 20th of March 2020 to the 30th of June 2021. The respondents' opinions on the consequences of a pandemic treated as a manifestation of violence were analyzed in three areas: economic, social and health. Applied were a quantitative analysis of the content of reports, a qualitative analysis of the contents, comparative and analytical descriptive methods.

Six detailed research hypotheses were adopted, 3 of which were confirmed. The main hypothesis was also confirmed, but only for the first surge assuming that the number of deaths in individual EU countries, recorded in subsequent waves of the COVID-19 pandemic, treated as a collective victim, is proportional to the total number of recorded cases of economic, social and health violence in a given country. The increase in deaths implies an increase in the identified violent acts.

Keywords: COVID-19; Eurobarometer; scapegoat mechanism; violence; René Girard's theories; Worldometer's COVID-19 data